

ՄԻՔԱՅԵԼ ՍՈՂՈՍՈՆՅԱՆ

ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի նախագահի տեղակալ,
Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի հայցորդ

ԲՆԱԿԱՆ ՄԵՆԱՇՆՈՐՀԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում է արտասահմանյան մի շարք երկրների բնական մենաշնորհի ձևավորման և վերափոխման էվոլյուցիոն զարգացումները, մասնավորապես՝ ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի և հատկապես Սկանդինավյան երկրների փորձը: Առանձնահատուկ տեղ է հատկացվում բնական մենաշնորհի և ազատ մրցակցության հակամարտության պետական կարգավորման հարցերին: Ուսումնասիրելով Նորվեգիայի, Շվեդիայի, Ֆինլանդիայի ու Դանիայի էներգետիկ ոլորտի համակարգված գործունեությունը՝ առաջարկվում է նույնաման մոտեցում ցուցաբերել Իրանի, Հայաստանի, Վրաստանի միջև էլեկտրաէներգիայի մեծածախ վաճառքի բորսայի ստեղծմանը, որն էլ զգալիորեն կբարձրացնի էլեկտրաէներգիայի մատակարարման ու սպառման հուսալիության աստիճանը:

Հիմնարարներ – մրցակցություն, բնական մենաշնորհ, պետական կարգավորում, բարեփոխումներ, սեփականաշնորհում, սակագին, բորսա, նորմատիվ իրավական ակտ:

Չարգացած շուկայական տնտեսության երկրներում մեծ փորձ է կուտակվել բնական մենաշնորհի կարգավորման ուղղությամբ: Դրանց փորձի ուսումնասիրությունը խիստ անհրաժեշտ է շուկայական հարաբերությունների ուղին ընտրած նորանկախ երկրների, այդ թվում՝ նաև Հայաստանի համար:

Այսպես, ԱՄՆ-ում, որտեղ առաջին մենաշնորհն առաջացավ էլեկտրաէներգետիկայի ոլորտում դեռևս 20-րդ դարի 20-ական թվականներին (թեև՝ դեռևս 1887թ. Կանգաս նահանգում գրանցվել էր երկաթուղային տրանսպորտի մենաշնորհ), 1935թ. ընդունվեց օրենք հողինգային տիպի կոմունալ ընկերությունների մասին, որն էլ սահմանեց դրանց գործունեության վերահսկողության և կարգավորման չափանիշները, իսկ կարգավորման գործառույթը դրվեց արժեթղթերի ու ֆոնդային բորսաների հանձնաժողովի (SEC) վրա: Բացի դրանից, հետագայում ձևավորվեցին էներգետիկայի կարգավորման, ԱՄՆ-ի ատոմային էներգիայի կարգավորման, նահանգների կոմունալ սպասարկման հանձնաժողովներ: Սակագնային կարգավորումը գտնվում է նահանգների միջև առևտրի հանձնաժողովի վերահսկողության ներքո, որոնք ունեն պետական իշխանության գործադիր մարմնի կարգավիճակ:

Մեծ Բրիտանիայում բնական մենաշնորհի պետական կարգավորումը ծագեց 1882թ. և հասավ իր զարգացման բարձրագույն աստիճանին՝ 20-րդ դարի 50-70-ական թվականներին: Արդյունաբերության բազային ճյուղերի ազգայնացման ընթաց-

քում 1947թ. ստեղծվեցին հատուկ կարգավորող մարմիններ՝ Կենտրոնական էներգետիկ վարչություն, ամխարդյունաբերության կենտրոնական վարչություն և այլն: Դրանց վերակազմավորումը կապված է բնական մենաշնորհի՝ 1990-ական թվականների վերակառուցավորման հետ:

Սկանդինավյան երկրներում կարգավորման գործառույթներով օժտված են պետական տարատեսակ կառույցներ՝ Առևտրի և արդյունաբերության նախարարությունը (Ֆինլանդիա), Շրջակա միջավայրի և էներգետիկայի դիրեկտորատը (Նորվեգիա), էներգետիկայի ազգային վարչությունը (Շվեդիա): Ֆրանսիայում և Բելգիայում առկա են կարգավորման մյուս համակարգեր: Այդ երկրներում 1986թ.-ից գործում են մրցակցության մասին օրենքներ, որոնց համաձայն՝ շուկաների վերահսկողությունն իրականացնում են մրցակցության պետական խորհուրդները, բայց դրանց իրավունքները սահմանափակ են տնտեսության հատուկ ոլորտների համար, որոնց շարքին են դասվում պետական խոշոր ընկերություններ. մենաշնորհները՝ «Փոստային ծառայություններ», «Գազը և էլեկտրականությունը», «Երկաթուղային բեռնափոխադրումները», «Հեռուստակոմունիկացիոն ծառայություններ»:

Ճապոնիայում, որտեղ տնտեսության պետական միջամտության մակարդակը ավանդաբար բարձր է, քան Արևմտյան Եվրոպայում և ԱՄՆ-ում, մշակված է բավականին ճկուն մեխանիզմ, ինչը հնարավորություն է տալիս արագ արձագանքել տնտեսության և բիզնեսի վերափոխումներին: Ճա-

www.journal.lawinstitute.am

պոնիայում տնտեսության բարեփոխումները, որն իրականացվեց նախորդ դարի վերջում, ընդգրկեցին նաև բնական մենաշնորհի ոլորտը: Սակայն այստեղ պահպանվում է Արտաքին առևտրի և արդյունաբերության նախարարության հովանու ներքո գործող հատուկ կարգավորման մարմինները, ինչպես նաև բնական ռեսուրսների ու էներգետիկայի գործակալությունը:

Պետական կարգավորումն իրականացվում է տարբեր մեթոդներով՝ վարչական և տնտեսական, ուղղակի և անուղղակի: Չարգացած երկրներում, որպես կանոն, վարչական մեթոդները կիրառվում են սահմանափակ չափով՝ որևէ կոնկրետ խնդիրների (խնդրի) լուծման նպատակով, այդ թվում՝ նաև բնական մենաշնորհի: Դրանք իրացվում են կոնկրետ օբյեկտի գործունեության կարգավորման ուղղակի միջամտությամբ, առաջին հերթին՝ լիցենզավորման ձևով: Վերջին տարիներին առաջնահերթությունը տրվում է տնտեսական մեթոդներին՝ նորմատիվային, հարկային, պայմանագրային, սակագնային կարգավորումներին: Իհարկե, մեթոդների բաժանումը կրում է պայմանական բնույթ, որի օրինակ է հանդիսանում գների վերահսկողությունը:

Մեր կարծիքով, բնական մենաշնորհի պետական կարգավորման հատուկ տեսակ է համարվում պետության մասնակցությունը, դրանց տնտեսական գործունեությանը, երբ պետությունը միաժամանակ հանդես է գալիս և ռազմավարական սեփականատիրոջ և ռազմավարական մենեջերի դերում: Այս կամ այն կողմնորոշումը, ավելի ճիշտ՝ ընտրությունը դրանց օպտիմալ հարաբերություններում, կախված է մի շարք գործոններից, բայց պատմական որոշակի ավանդույթները պահպանվում են:

Տնտեսական զարգացման արդի ժամանակաշրջանը բնորոշվում է շատ երկրներում կառուցվածքային բարեփոխումներով, որոնք ընդգրկում են նաև բնական մենաշնորհը: Բնական մենաշնորհի նպատակների ընդհանրությունը նկատվում է բոլոր երկրներում, և արտահայտվում է ծախսերի ու գների նվազման ձգտումով՝ բարեփոխվող ճյուղերի արդյունավետության բարձրացման հաշվին:

Բոլոր բարեփոխումներում ընդգծվում է ճյուղային մենաշնորհի ազատականացումը և մրցակցային շուկաների ստեղծումը, որտեղ առաջատար դերը դրա իրականացման գործում պատկանում է պետությանը: Անվիճելի է, որ բարեփոխման մոդելները բոլոր երկրների համար միատեսակ չեն կարող լինել:

Որպես օրինակ, դիտարկենք բնական մենաշնորհի ոլորտի առավելապես կարգավորման ենթարկվող էլեկտրաէներգետիկայի ճյուղը: Հավանաբար, և այդ պատճառով տնտեսության մեջ դրա

կարևորությամբ է պայմանավորված, որ տվյալ ճյուղը դարձավ շուկայական վերափոխումների առաջատարը:

ԱՄՆ-ում էլեկտրաէներգետիկան, այլ երկրների համեմատ, ունի ավելի ցածր մենաշնորհման աստիճան, բայց դրա շուկայական բարեփոխումների պահանջվածությունը զգացվել է վաղուց: Այդ երկրում էլեկտրաէներգետիկայի զարգացումն իրականացվել է 3 փուլերով՝ 20-րդ դարի 20-40-ական թվականներին, 50-70-ական թվականներին և 80-90-ական թվականներից մինչ օրս: ԱՄՆ-ի էներգետիկայի կառուցվածքը ներկայացված է 2 տեսակի ընկերությունների՝ կոմունալ և ոչ կոմունալ էներգորենկերությունների միջոցով: Կոմունալ էներգորենկերությունները ստորաբաժանվում են մասնավոր էլեկտրաէներգիայի արտադրության՝ 68,1% տեսակարար կշռով, ֆեդերալ էլեկտրաէներգետիկան՝ 7,6%, այլ պետական ընկերություններ, այդ թվում՝ նահանգների, մունիցիպալ իշխանություններ՝ 9,1%, կոոպերատիվ ընկերություններ՝ 4,0%: Ոչ կոմունալ էներգորենկերությունները մասնավոր ընկերություններ են, որոնց բաժինը էլեկտրաէներգիայի արտադրությունում կազմում է 11,2%:

1978թ. ընդունվեց օրենք կոմունալ էներգորենկերությունների կարգավորման մասին, որպես արձագանք 70-ական թվականների ճգնաժամին, երբ նվազեց ոչ միայն ճյուղի արդյունավետությունը, այլ մի շարք նահանգներում տեղի ունեցավ էլեկտրաէներգիայի զագնվածային անջատումներ: Այդ օրենքը ոչ կոմունալ (մասնավոր) ընկերություններին հնարավորություն տվեց մեծածախ շուկաներում ձեռք բերել էլեկտրաէներգիա և վերավաճառել:

Բարեփոխումների ընթացքում ներդրվեցին նաև միասնական սակագներ, ինչը հնարավորություն տվեց արտադրողներին արագ արձագանքել պահանջարկի փոփոխությանը: Բորսային գների և միասնական սակագների վերաբերյալ տեղեկատվություն ստանալու համար 1997թ. ստեղծվեց միասնական էլեկտրոնային տեղեկատվության ցանց՝ ինտերնետ բազայի վրա (OASIS): 2002թ. սկսվեց էլեկտրաէներգիայի մանրածախ գների ազատականացում՝ սպառողներին հնարավորություն տալով ինքնուրույն ընտրել մատակարարներին:

ԱՄՆ-ի էլեկտրաէներգետիկայի բարեփոխումների արդյունքների օգտագործումը հնարավոր է օգնի խուսափել որոշակի սխալներից: Մասնավորապես, մեծ զգուշավորությամբ կարելի է վերաբերել պետական կարգավորման գործառույթների ապակենտրոնացմանը Հայաստանի Հանրապետությունում: Սակագնային կարգավորման փոխանցումը տարածաշրջանային կառույցներին կարող է բերել առավել լուրջ և մասշտաբային հիմ-

նախնդիրների:

Մեծ Բրիտանիայում մինչև էներգետիկայի բարեփոխումների իրականացումը ոլորտը առանձնանում էր բնական մենաշնորհի պետական կարգավորման բարձր մակարդակով: Դրա բարեփոխման անհրաժեշտությունն ի հայտ եկավ դեռևս 1960-70-ական թվականներին: Կառավարությունը ձեռնարկեց մի շարք փորձեր, որոնք անհաջող ստացվեցին այն պատճառով, որ բնակչությունը չէր սատարում բարեփոխումները: 1970-ից մինչև 1980 թվականը երկիրը թևակոխեց տնտեսական անկման գոտի, ինչը բացատրվում էր տնտեսության չափից ավելի պետական միջամտությամբ: Իշխանության գալով՝ պահպանողական Մարգարետ Թեչչերի կառավարությունը սկսեց իրականացնել զանգվածային պրիվատիզացիա (սեփականության մասնավորեցում) տնտեսական որոշակի ճյուղերում, այդ թվում՝ գազի և պողպատաձուլության արդյունաբերությունում, ավիացիայի ու տելեկոմունիկացիոն ոլորտներում: 1983թ. օրենք ընդունվեց էլեկտրաէներգետիկայի մասին, որով ապահովվում էր ազատ մուտք ազգային էներգետիկայի ցանցեր (էլեկտրաէներգետիկայի անկախ արտադրողներին)՝ գներիցացնող ընկերություններին, իսկ 1988թ.-ին հրապարակվեց կառավարության ծրագիրը՝ «էլեկտրաէներգետիկայի մասնավորեցման Սպիտակ գիրք»:

Դրանում ամրագրված էր պետական քաղաքականությունն այդ ճյուղում և բարեփոխումների մոդելը, որում առաջատար տեղ է հատկացվում էներգետիկ ընկերությունների մասնավորեցմանը, որոնք գործում են էներգիայի արտադրության ու իրացման ոլորտում, իսկ էլեկտրաէներգիայի փոխանցումն ու դիսպետչերացումը մնաց բնական մենաշնորհի գործունեության տեսակ: Նշված ծրագրի հիմնական դրույթներն ամրագրված էին հատուկ օրենքներով և ենթաօրենսդրական նորմերով:

1990-ական թվականների վերջում նշանավորվեց մեծածախ շուկայի հետագա ազատականացմամբ, ինչը պահանջեց փոփոխություններ մտցնել էլեկտրաէներգետիկայի պետական կարգավորման մասին օրենսդրության մեջ: Կարգավորման մարմինների հիմնական գործառույթների ցանկում հատուկ տեղ է հատկացված սպառողների շահերի պաշտպանության պարտականությանը գնագոյացման ոլորտում, էներգամատակարարման անընդհատությանը և կայունության ապահովմանը, մատուցվող ծառայությունների որակի որոշակի մակարդակի ապահովմանը: Իրականացված բարեփոխումների արդյունքում էլեկտրաէներգիայի մանրածախ սակագինը 1990-ից մինչև 2000 թվականը նվազեց տնային տնտեսությունների համար 22, իսկ փոքր արդյունաբերական սպառողների համար՝ 39 տոկոսով⁴:

Այսպիսով, նույնիսկ գնագոյացման շուկայական կառուցակարգերի պայմաններում, ըստ անհրաժեշտության, պետությանն իրավունք է վերապահվում իրականացնել ճշգրտումների միջոցառումներ:

Բնական մենաշնորհի բարեփոխումները անհրաժեշտություն է տնտեսական զարգացման արդի փուլի համար: Տարբեր երկրների բարեփոխումների փորձի վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս տեսնել այդ գործընթացի օբյեկտիվ օրինաչափությունը: Նույնիսկ այն երկրներում, որտեղ ճյուղի մոնոպոլացման մակարդակը և կարգավորման գործընթացներն էականորեն տարբերվում են իրարից, օրինակ, Սկանդինավյան երկրներում մշակված է էլեկտրաէներգետիկայի բարեփոխումների ծրագիր Սկանդինավյան երկրների միասնական էներգետիկ շուկայի ձևավորման շրջանակներում:

Էլեկտրաէներգետիկայի ճյուղի գործունեության կարգավորման կառուցակարգերը էականորեն սահմանափակում են պետության միջամտության աստիճանը: Նրա հիմնական խնդիրը կայանում է օրենսդրական հիմքերի ապահովումը, գործառույթների և վերահսկողության իրականացումը՝ նորմատիվ-իրավական առաջադրանքների կատարման համար:

Այս հարցում Հայաստանի Հանրապետության համար օրինակ կարող է ծառայել Սկանդինավյան երկրների փորձը: Այդ երկրներում էլեկտրաէներգետիկայի ոլորտի բարեփոխումներն ուղեկցվեցին նորմատիվ-իրավական հիմքի փոփոխություններով: Սկանդինավյան բոլոր երկրների պառլամենտները ընդունեցին մի շարք օրենսդրական ակտեր՝ ուղղված էլեկտրաէներգետիկայի իրավական հիմքերի վերափոխումներին: Առաջադրված խնդիրների իրականացման նպատակով մշակվեց շուկայի հայեցակարգ, սահմանվեց ճյուղի սուբյեկտների պատասխանատվության աստիճանը սպառողներին էլեկտրաէներգիայի անխափան ու հուսալի մատակարարման համար: Բայց դրա հետ միասին յուրաքանչյուր երկիր ունեցել է բարեփոխումների տարբերակված առանձնահատկություններ:

Այսպես, Նորվեգիայում բարեփոխումներն սկսվեցին հին նորմատիվ-իրավական հիմքի փոփոխման և նորի ձևավորման մոտեցումներով: 1991թ. օրենք ընդունվեց էներգետիկայի մասին, որով բնական մենաշնորհի և մրցակցության գործունեությունները բաժանվեցին իրարից: Արդեն 1992թ. Ազգային էներգետիկ ընկերությունը վերափոխվեց հիմնական ազգային ցանցային ընկերության (Statnett), որը դարձավ նաև Նորվեգիայի էներգետիկ համալիրի օպերատորը: Հաջորդ քայլը եղավ փոքր արտադրողների մուտքի թույլատրումը

այդ ընկերություն: Կարևոր քայլ հանդիսացավ այն, որ էլեկտրաէներգիա սպառողները հնարավորություն ստացան փոխել մատակարարներին առանց որևէ լրացուցիչ ծախսերի, ինչն էլ նպաստեց գարգացնելու մրցակցային հարաբերությունները:

Էլեկտրաէներգետիկայի բարեփոխումները Շվեդիայում նույնպես սկսվեց 1991թ., որի առաջին քայլը եղավ էլեկտրաէներգիայի արտադրության և բաշխման սուբյեկտների առանձնացումն իրարից: Այստեղ օրենքն ուժի մեջ մտավ 1998թ. հունվարի 1-ից, որն էական մեծ փոփոխություններ մտցրեց էլեկտրաէներգիայի վաճառքի կարգավորման և սպառողների իրավունքների պահպանման հարցում: Սկզբնական շրջանում սպառողներն իրավունք ստացան ընտրել մատակարարներին այն պայմանով, որ տեղադրեն ավելի բարդ և թանկարժեք հաշվիչներ, որոնք ապահովում են ժամային չափումներ: Այնուհետև, 1999թ. նոյեմբերի 1-ից դադարեցվեց այդ պահանջները և բոլոր սպառողներին թույլատրվեց մուտք գործել էլեկտրաէներգիայի շուկա:

1996թ. Ֆինլանդիայում ընդունվեց էներգետիկայի մասին օրենք: Սկզբնական շրջանում շուկայի մասնակիցներ դարձան այն արտադրողները, որոնք թողարկում էին 500Կվտ-ից ավել: 1999թ. նոյեմբերին թույլատրվեց բոլոր արտադրողներին միայն այն պայմանով, որ չեն իրականացնում ժամային հաշվարկ:

Դանիայում էլեկտրաէներգիայի մատակարարման մասին օրենք ընդունվեց 1999թ.-ին: Շուկա մտնելու թույլտվություն ստացան միայն խոշոր արտադրողներն ու սպառողները (100 հազ. Կվտ-ից ավելի): Այնուհետև այդ նշագիծն իջեցվեց մինչև 10 հազ. Կվտ-ի: Օրենքին համապատասխան՝ 2003թ.-ից դանիական էլեկտրաէներգիայի շուկան բաց էր արդեն արտաքին և ներքին մրցակիցների համար:

Ինչպես տեսնում ենք, Սկանդինավյան երկրներում համատեղ էլեկտրաէներգետիկայի քաղաքականության իրականացման նպատակով ընդունվել է համալիր նարմատիվ-իրավական ակտեր, որոնք կարգավորում են էլեկտրաէներգետիկայի ոլորտում հարաբերությունները: Նոր օրենսդրությունում հիմք է ընդունվել էլեկտրաէներգետիկայի անվտանգության և աշխատանքի հուսալիության, շրջակա միջավայրի պաշտպանության նորմատիվ-իրավական պայմանները:

Ընդունված նորմատիվ-իրավական ակտերի էությունը կայանում է էներգետիկայի մրցակցության ոլորտում մրցակցության և մենաշնորհի բաժանելը, որը տարածվում է էլեկտրաէներգետիկայի արտադրության, փոխանցման և մատակարարման հարաբերությունների վրա:

Աշխարհում առաջինը էլեկտրաէներգիայի միջազգային սպրանքային բոսան ստեղծվել է Նորվեգիայում, 1993 թվականին՝ մասնագիտացված «Nord Pool» ընկերության կողմից: Սկզբնական շրջանում առևտրին մասնակցում էին միայն Նորվեգիան և Շվեդիան, 1998-ին նրանց միացան Ֆինլանդիան և Դանիան: «Nord Pool»-ը դարձավ էլեկտրաէներգիայի առաջին ընկերությունը, որը միավորեց մի շարք երկրների շուկաներ: Նորվեգական և շվեդական ընկերություններից յուրաքանչյուրն իրականացնում են 50-ական տոկոս՝ գործառնական համակարգված օպերատորներով:

Էլեկտրաէներգիայի միջազգային շուկայի ձևավորմանը նախորդել է զգալի աշխատանքներ նոր մոտեցումների մշակման ուղղությամբ՝ կապված բնական մենաշնորհային ճյուղերի պետական կարգավորման հարցերի հետ: Մինչ այդ, Սկանդինավյան երկրները բավականին երկար ժամանակ համագործակցել են իրար հետ, նպատակ ունենալով ընդհանուր գումարային էներգոռեսուրսների օպտիմալ օգտագործման շնորհիվ բարձրացնել էլեկտրամատակարարման հուսալիության աստիճանը տարածաշրջանում: Էլեկտրաէներգետիկայի բարեփոխումների ընթացքում Նորվեգիան, Դանիան, Շվեդիան և Ֆինլանդիան ոչ միայն ստեղծեցին էլեկտրաէներգիայի ներքին շուկաներ, այլ միավորեցին դրանց՝ ստեղծելով Սկանդինավյան երկրների էլեկտրաէներգիայի ընդհանուր շուկա:

Սկանդինավյան էլեկտրաէներգետիկայի ընդհանուր շուկայի ստեղծումը հնարավորություն տվեց տարածաշրջանի երկրների միջև իրականացնել էլեկտրաէներգիայի փոխանակություն, ինչը բարձրացրեց Սկանդինավյան երկրների էներգոհամակարգի աստիճանը, կրճատեց գործող գների տարբերությունը առանձին շրջաններում:

Էլեկտրաէներգիայի բարեփոխումների Սկանդինավյան երկրների, Անգլիայի և Ուելսի փորձը հիմք հանդիսացավ Եվրամիության կողմից 1996թ. դեկտեմբերի 19-ի հրահանգով էլեկտրաէներգիայի ներքին շուկաների աշխատանքի վերաբերյալ սկզբունքների մշակմանը: Եվրամիության բարձրագույն մարմինների կարծիքով՝ մրցակցության ձևավորման ընդհանուր մոտեցումները պետք է նպաստեն երկրի էներգոհամակարգի միավորմանը և զուգահեռ աշխատանքների իրականացմանը: Ընդ որում, պահպանվում է մասնակից պետությունների որոշակի ազատությունը սեփական էներգոհամակարգի բարեփոխումների նպատակով կազմակերպական-տեխնիկական միջոցառումների ընտրությունը՝ պահպանելով նաև էներգետիկայի գործունեության միասնական տնտեսական պայմանները, շուկայի բացության աստիճանը և հավասար մուտքը բոլոր սպառողների համար:

Վերը հիշատակված հրահանգով սահմանվել է շուկայի մրցակցության նպատակների շարքը՝

- միավորված շուկայական կառույցում էներգիայի արտադրության, բաշխման, փոխանցման և իրացման ասպահովում ամբողջ շուկայական տարածության մեջ,

- բոլոր երկրների, տարածաշրջանների տնտեսական գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների, բնակչության հուսալի էներգամատակարարում,

- էլեկտրաէներգիայի գնագոյացման թափանցիկության բարձրացում,

- շրջակա միջավայրի միասնական պահանջների պահպանում:

Համանման գործընթացներ իրականացվեցին Մեծ Բրիտանիայի երկաթուղային տրանսպորտի ենթակառուցվածքների ոլորտում: Այդ գործընթացների շրջանակներում երկաթուղիների ենթակառուցվածքները (երկաթուղային ճանապարհներ, կապի համակարգեր, ազդանշաններ և այլն) հատկացվեց «Ռեյլտրեկ» ընկերությանը, այնուհետև այն մասնավորեցվեց:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունից կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ դա կատարվել է երկու փուլով: Առաջին փուլում հիմնականում հաշվի է առնվել, որ բնական մենաշնորհի վերակառուցվածքումը պետք է տանի մրցակցության ուժեղացմանը, իսկ այնուհետև մրցակցությունը կկարգավորի շուկան: Սակայն, առաջին արդյունքներից պարզ դարձավ, որ մրցակցությունն ինքը կարիք ունի սատարման, իսկ կարգավորման գործառույթը չի սահմանափակվում միայն շուկայի ստեղծումով: Դա էլ հանդիսացավ բնական մենաշնորհի բարեփոխումների գործունեության կարգավորման երկրորդ փուլի էվոլյուցիոն սկիզբը:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս նաև, որ այն պատկերացումը, թե էլեկտրաէներգետիկայում մասնավորեցումը, ապակարգավորումը և ազատականացումը ինքնին կապահովեն արդյունաբերության ու կարողությունների թարմացման համար անհրաժեշտ ներդրումներ, չի գտնում իր հաստատումը բնական մենաշնորհների բարեփոխումների պրակտիկայում:

Նկարագրված փորձից կարելի է եզրակացություն անել, որ բնական մենաշնորհի բարեփոխված շուկայում ինտեգրացիոն գործընթացներն ընթանում են բացարձակապես շուկայական ուժերի ազդեցության ներքո և բարեփոխումից հետո զգալի չափով նպաստում են բիզնեսի արդյունավետության բարձրացմանը: Այդուհանդերձ, որոշակի պայմաններում մրցակցային հարաբերությունների զարգացման համար կարող են առաջանալ արգելքներ և միշտ էլ պետք է հանդիսանան պետա-

կան կարգավորման օբյեկտ:

Բնական մենաշնորհի բարեփոխումների վերլուծությունը հիմնավորում է, որ՝

1. մրցակցությունը մաքսիմալ արդյունավետ է այն ժամանակ, երբ միաժամանակ գործում է և արտադրության, և վաճառքի ոլորտներում: Դրա ասպահովման համար անհրաժեշտ է, որ գործառույթները բաժանված լինեն նրանց միջև, իսկ շուկայի բոլոր սուբյեկտներն ունենան ենթակառուցվածքներ ազատ մուտք գործելու իրավունք (էլեկտրացանցեր, երկաթուղային գծեր, գազային հաշվիչներ և այլն),

2. բնական մենաշնորհի բոլոր ոլորտներում բարեփոխումների արդյունավետության բարձրացման և ներդրումների ներգրավման համար, առաջին հերթին, պետք է խթանել շուկայական գնագոյացման կառուցակարգերի ձևավորումը:

Սակայն, պրակտիկ փորձի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ անհրաժեշտ է խնամքով մոտենալ բնական մենաշնորհի ճյուղերում մրցակցային հարաբերությունների ներդրման որոշումներին, գնահատելով ռիսկերը և սպասվող օգուտներն այդ ներդրումներից, ինչպես նաև հասկանալ մրցակցային գործունեության կարգավորման համար հնարավորությունների սահմանափակությունը:

Բնական մենաշնորհի բարեփոխումների փորձը ցույց է տալիս նաև, որ մրցակցային հարաբերությունների գործունեությունը չի կարող լինել միանգամայն գործունեություն: Շուկայի նախագծման սխալները, ճյուղերի կառուցվածքային փոփոխությունների հնարավորությունների սահմանափակությունը և այլ գործոնների ազդեցությունը բերում են նրան, որ բնական մենաշնորհի գործունեության բարեփոխումների հիմնական խնդիրները դառնում են մրցակցային հարաբերությունների զարգացման ու սատարման կարևոր հարցերից մեկը:

Այսպիսով, վերլուծելով տարբեր երկրների բնական մենաշնորհի բարեփոխումների գործունեության ընթացքը՝ կարելի է նշել, որ դրա ուսումնասիրությունը Հայաստանի համար պահանջված է, ինչն առաջին հերթին կկողմնորոշի հանրապետության բնական մենաշնորհի գործունեությունն ուղղորդել ճիշտ ճանապարհով, թույլ չտալ ավելորդ ծախսերի իրականացում, ուրիշների սխալների կրկնություն և համեմատաբար կարճ ժամանակահատվածում դրանց գործունեությունը դրաձնել առավել արդյունավետ: Հայաստանի համար ուսանելի կլինի Սկանդինավյան երկրների փորձը՝ կապված էլեկտրաէներգիայի ընդհանուր շուկայի ձևավորման հետ, որը կարելի է օգտագործել Իրան, Հայաստան և Վրաստան համանման շուկայի ստեղծման հարցում:

- ¹ Губананов С., Системная уязвимость энергетики США: причины и условия, М.: Экономист., 2003, N 3.
- ² Сергеева О., Европейская энергетическая хартия: pro и contra для России, М., Мировая политика, 2002, N 4.
- ³ Международный опыт реформирования электроэнергетики: РАО «ЕЭС России», 2003, с. 8.
- ⁴ Экономика России в 2004 году. - Прогноз Фонда перспективных исследований и инициатив Института МЭиМО РАН, 29.12.2003.
- ⁵ Колодей Л.Г., Реформирование электроэнергетики как шаг к экономическому росту (на примере России и Норвегии) // Э О, 2006, N 4. с. 144-155.
- ⁶ Баландин Д.В., Структура и особенности рынка электроэнергии: международный анализ (на примере ряда стран-членов ОЭСР) // Вестник СПбГУ, 2005, Сер. 8, Вып. 3, с. 182-191.
- ⁷ Гительман Л.Д., Ратников В.И., Реформа электроэнергетики: оценка эффективности и корректировка курса // Энергорынок, М., 2009, N 2.
- ⁸ Трычук А.В., Оценка состояния конкурентной среды на оптовом рынке электроэнергии // Экономические науки, М., 2010, N 5 (66), с. 124-129.
- ⁹ Директива 96/92 ЕК Европейского парламента и Совета Европейского Союза от 19 декабря 1996, по вопросам общих правил внутреннего рынка электроэнергии.

Микаэл Согомонян

Заместитель председателя комиссии по регулированию
общественных услуг Республики Армения,
Соискатель Национального аграрного университета Армении

РЕЗЮМЕ

Возможности применения иностранных механизмов в регулировании естественной монополии

В статье обсуждается опыт эволюционного развития формирования и реформирования естественных монополий в ряде иностранных государств, в частности в США, Великобритании и особенно в Скандинавских странах. Особое внимание уделяется вопросам государственного регулирования в противостоянии естественной монополии и свободной конкуренции. Изучая системное функционирование энергетической сферы Норвегии, Швеции, Финляндии и Дании, предлагается применить похожий подход к созданию оптовой биржи по продаже электроэнергии Ирана-Армении-Грузии, что в значительной степени поднимет надежность поставки и применения электроэнергии.

Ключевые слова: конкуренция, естественная монополия, государственное регулирование, реформы, приватизация, тариф, биржа, нормативно-правовой акт.

Mikayel Soghomonyan

Deputy chairman of public services regulatory
commission of the Republic of Armenia,
The PhD student of the Armenian National Agrarian University

SUMMARY

The possibilities of impact of foreign mechanisms in regulation of natural monopoly

The article discusses the experience of the evolutionary development of the formation and reform of natural monopolies in a number of foreign states, in particular: the USA, Great Britain, and especially the Scandinavian countries. Particular attention have been paid to issues of state regulation in the confrontation of natural monopilia and free competition. Studying the systemic functioning of the energy sector in Norway, Sweden, Finland and Denmark, it is proposed to apply a similar approach for the creation of a wholesale exchange for the sale of electricity of Iran-Armenia-Georgia, which will significantly increase the reliability of supply and use of electricity.

Keywords: competition, natural monopoly, state regulation, reforms, privatization, tariff, exchange, regulatory act.